

uočljiva razlika u tretiranju izvora između njemačkih i američkih autora. Prvi se više oslanjaju na egzaktno pokazatelje i naše autore, a potonji na ekspertize svojih sunarodnjaka. Potrebno je napomenuti da isticanje kritičkih opaski o neuralgičnim točkama i kontroverzama razvoja našeg društva u većini nije ideološki jednostrano, iako u pojedinim člancima nalazimo implicitno referiranje na mjerila »zapadnih demokracija«.

Na kraju, možemo zaključiti da taj zbornik posjeduje kvalitete potrebne za iscrpno informiranje: točnost podataka, sjedinjenost različitih područja, te obilje dokumentarnog materijala. Time može zadovoljiti intelektualnu i inu znatiželju potencijalnih čitalaca, a proučavanju pitanja koja pojedini radovi otvaraju iscrpna bibliografija može poslužiti kao putokaz.

Lydia Sklevicky

*OSVRT NA PRIKAZ ANTIFAŠISTIČKIH POKRETA OTPORA
U DELU »AL DOILEA RAZBOI MONDIAL«, Bukurešt 1974.*

Delo grupe rumunskih historičara »Al doilea razboi mondial« zaslužuje pozornost javnosti, posebno zbog relativno uspešnog pregleda antifašističke i oslobodilačke borbe potčinjenih naroda, mada on čini samo manji deo knjige. Interes za takav pregled je to veći što je istoriografija pokreta otpora fašističkom osvajaču iz minulog rata još uvek prilično oskudna, a otpori raznih vrsta i intenziteta nedovoljno poznati širokoj svetskoj javnosti. Niz problema značajnih za istoriju revolucionarnih pokreta uopšte nije potpuno rasvetljen u istoriografiji, npr. pitanje odnosa građanskih snaga i revolucionarnih pokreta u pokretima otpora, doprinos raznih formi pokreta antifašističkoj koaliciji, odnos između pojedinih nacionalnih pokreta, njihova evolucija itd. Na takva ključna pitanja knjiga, uostalom kao i ostale iz te oblasti, daje samo delimične odgovore, a mnogi problemi i dalje ostaju otvoreni.

Ipak zavređuje pažnju pokušaj da se zahvati čitavo područje sveta sa žarištima suprotstavljanja fašizmu. Velika bojišta bila su na svim kontinentima Starog sveta, ali pokreti otpora nisu bili zapaženi u pozadini afričkog fronta i na Pacifiku. U toku rata obrazovana su dva velika područja antifašističke pozadinske borbe. Jedno na teritoriji okupirane Evrope, a drugo na tlu Jugoistočne Azije i Dalekog istoka koje je okupirao Japan.

Prvo područje pokreta otpora obrazovano je u Evropi, budući da je požar rata kasnije zahvatio vanevropske kontinente. U Evropi su žarišta pokreta takođe bila neravnomerno raspoređena, a prema autorima knjige postojala su dva velika područja antifašističkog otpora — zemlje srednje i jugoistočne Evrope i zemlje zapadne i severne Evrope.

Istorija antifašističkih pokreta otpora počinje porobljavanjem prvih zemalja u Evropi. Prva država suverenitet koje je pogazila nacistička Nemačka — Austrija — još 1938. postaje i poprište antifašističke borbe, koja se ispoljava u pasivnom otporu austrijskog naroda nacizmu — npr. više od 100.000 protestnih potpisa ili demonstracije po većim gradovima. Međutim, počev od toga pri-

mjera, autori knjige ne klasifikuju i ne ističu razlike između raznih oblika antifašističke borbe. U primeru Čehoslovačke takođe nije istaknuta razlika u kvalitetu između pasivne rezistencije fašizmu u Češkoj, izražene i devizom »polako radi«, i ustanka u Slovačkoj u proleće 1944.

Pokret otpora poljskog naroda, koji je imponovao snagom i uspesima, imao je specifična obeležja nedovoljno uočena i obrazložena. Za razliku od mnogih pokreta u Evropi, u njemu se kao organizator javljaju i građanski krugovi. Naime, u periodu između pada Poljske u septembru 1939. i napada Nemačke na SSSR u junu 1941, u okupiranoj zemlji delovala je vojna organizacija — Z. W. Z. — sastavljena od nezarobljenih vojnika i oficira poljske armije koja se, u krajnjoj liniji pod rukovodstvom emigrantske vlade Sikorskog, uz probritansku propagandu borila na tlu Poljske.

Tek u januaru 1942, na inicijativu poljskih komunista emigranata u SSSR-u, obnavlja se Poljska radnička partija, koja osniva vlastitu vojnu organizaciju — Gwardia Ludowa — i počinje sa akcijama širom zemlje. Saradnja između Narodne garde i vladine vojske na tlu Poljske postajala je s vremenom sve lošija. Naponi PRP za zajedničke akcije Narodne garde sa formacijama poljskih građanskih krugova bili su bezuspešni zbog odbijanja buržoazije da saraduje sa revolucionarnim pokretom. Autori se nisu upuštali u analizu isključivosti samih rukovodilaca PRP, kada je određivana opšta politička linija borbe i delovanja. Ali je svakako vidljiv redak fenomen paralelne borbe revolucionarnog pokreta i antifašističkog pokreta građanskih snaga u toj zemlji.

Antifašistički pokret u Francuskoj takođe se odlikovao specifičkim obeležjima. Francuska je okupirana još u junu 1940. pa je pokret sve do 22. juna 1941. bio slab što u knjizi nije deciderano konstatovano. Kao i u Poljskoj, samo u manjem opsegu, građanski krugovi obrazuju izvesne snage koje se na razne načine bore protiv fašističkog okupatora. One stupaju u vezu sa zagraničnom vojnom formacijom generala De Gola i priznaju ga za vojnog rukovodioca. Ipak su bili uticajni i oni buržoaski krugovi koji su isticali princip čekanja dok se saveznici ne iskrcaju u Francusku. »Degolisti« i »komunisti« sporazumevaju se o zajedničkim akcijama, a saradnja se s vremenom proširuje. Od vanrednog značaja za razvoj toga pokreta jeste politika Narodnog fronta što nije dovoljno istaknuto.

U malim zemljama zapadne i severne Evrope pod nemačkom okupacijom — Belgiji, Holandiji, Danskoj, Norveškoj — radali su se i razvijali nacionalni pokreti, često nejedinstveni ili heterogeni, pod rukovodstvom komunista, socijalista, hrišćanskih socijalista itd. Katkad su ti pokreti ili pojedine akcije bili delom inicirani ili i rukovođeni iz Londona, a samo u pojedinim prilikama pojavljivale bi se male oružane grupe koje su se neposredno borile.

U evropskim razmerama naročito su bili zapaženi pokreti u jugoistočnom delu kontinenta. Pored jugoslovenskog, srazmerno veličini zemlje i stanovništvu, veliku snagu ispoljili su pokreti u Grčkoj i Albaniji.

Jedan od prvih pokreta otpora sa svojom efektivnom oružanom snagom bio je pokret u Albaniji, u kojoj je konsolidovana Komunistička partija imala ulogu »podstrekača i organizatora« borbe. Centar toga pokreta, može se reći i ustanka, bila je južna Albanija, kao ekonomski razvijenije područje, konstatuju autori. Činjenica da su krajevi Gega na severu bili manje zahvaćeni ustankom, a pogotovu susedne oblasti Jugoslavije sa albanskim življem, gde je italijanski

okupator organizovao razmjerno više kvislinga, zavređuje, smatramo, posebnu naučnu obradu.

Rukovodilac impozantnog pokreta naroda Grčke bila je KPG koja je još u septembru 1941. uspela da realizuje plan o obrazovanju širokoga narodnog antifašističkog fronta. Taj Nacionalni front za oslobođenje (EAM) organizuje niz akcija koje izvode jedinice Nacionalne vojske za oslobođenje (ELAS). Partizanski odredi imali su jača uporišta po planinskim selima na severu Grčke. Pored karakteristike da je seoski živalj regiona Rodopa i Pinda činio osnovu partizanske vojske, knjiga samo delimično navodi podatke iz kojih se može videti da je pokret u Grčkoj najveći oslonac imao u slovenskom elementu — Makedoncima i Bugarima.

U strahu za svoje interese i u skladu sa svojom po tradiciji skrajnje egoističkom politikom, Britanija iskrcava trupe na tlo Grčke gde je, što se u knjizi argumentovano navodi, situaciju u rukama imao EAM. Uz pomoć Nacionalnog demokratskog saveza Grčke (EDES), drugih građanskih organizacija i snaga britanske trupe uz velike napore nastoje likvidirati grčki oslobodilački pokret. Borba grčkog naroda pod vodstvom ELAS-a produžiće se još nekoliko godina nakon okončanja svetskog rata i posebno je poglavlje revolucionarne borbe.

»Jednom od najjačih pokreta otpora protiv fašističkih okupatora« posvećeno je svega trinaestak stranica. Pristup tome fenomenu — borbi jugoslovenskih naroda — stereotipan je, događaji se izlažu na osnovu demodirane periodizacije »7 neprijateljskih ofanziva«, što je razumljivo kada se zna da su umesto autentičnih izvora korišćena samo neka pionirska, ali ne uvek i najbolja dela jugoslovenske istoriografije (Pregled istorije SKJ, Titovi tekstovi — samo neki, prilog K. Dinčića o jugoslovenskom pokretu otpora, Tuđmanov referat sa simpozija u Karlovim Varima 1963. i rani rad J. Marjanovića o jugoslovenskoj revoluciji štampan u Vršcu 1958). Ali se ipak vidi dobra volja autora da problem postave na što verodostojniju osnovu. Odsustvo tendencioznosti značajan je kvalitet ovog dela i pored logične nemogućnosti da se svakom pitanju posveti, sadržinski ili prostorno, adekvatna pažnja. Zato smatramo malim propustom što je knjiga ovog formata mogla da bude bogatija, sa nešto više podataka o jugoslovenskoj revoluciji i njenom odgovarajućem značaju za ovaj deo Evrope.

Nije sporno da je pokret u Bugarskoj u balkanskim razmerama bio slab, što autori izbegavaju da deciderano konstatuju. Njegovu bazu činila je Bugarska radnička partija, koja je 1942. osnovala Patriotski front u koji su pored komunista ušli pripadnici Zemljoradničkog saveza i još nekih građanskih formacija. Uloga toga fronta u delu je prenaplašena, budući da se efektivna snaga pokreta temeljila samo na BRP. Činjenica što je brojčano jaka komunistička partija pod datim uslovima imala male mogućnosti, odnosno malo učinila, da organizuje masovnu oružanu borbu protiv fašističkog sistema, ostaje u ovom delu neobjašnjena.

Takođe nije uočeno da je Bugarska jedna od malobrojnih fašiziranih zemalja u kojoj je pokret, još u 1941, raspolagao oružanom snagom oličenom u više partizanskih grupa koje će u 1943. prerasti u odrede da bi u proleće 1944. došlo do formiranja brigada, prve na jugoslovenskoj teritoriji, potom prve divizije. Pokret i mreža komiteta Otečestvenog fronta sve više jačaju u cilju preuzimanja vlasti u pogodnom trenutku. Taj se trenutak ukazao 9. septembra 1944. kada se, smatramo pod bitnim uticajem prisuseta Crvene armije, odigrao

čin nazvan narodnim ustankom za kakvog ga inače drži čitava bugarska historiografija.

Može se razumeti što je u knjizi rumunskih autora rumunskom pokretu otpora dato najviše prostora, uprkos nerazvijenosti toga pokreta. Posle tvrdnje da je rumunski narod bio protiv saveza sa Nemačkom i rata sa SSSR sledi delovanje KP Rumunije, koje se svodilo na objašnjavanje narodnim masama uloge Antoneskuove vlade i potrebe njene zamene novom demokratskom vladom. Ističe se uloga radio-stanice »Slobodna Rumunija« i partijske štampe, koja se rasturala po zemlji. Navode se brojne diverzije širom Rumunije po fabrikama, hidrocentralama, naftovodima, železnicama itd. Svi takvi slučajevi, koje je policija registrovala, drže se za akcije NOP-a rumunskog naroda. U takvu aktivnost računaju se i davanje hrane i odeće sovjetskim zarobljenicima stacioniranim na tlu Rumunije. Sličnim pojavama u toku rata dato je dosta prostora u knjizi, mada ostaje pitanje šta je od svega toga rezultat organizovane akcije i kojih snaga u zemlji.

Logična je tvrdnja da građanske snage nisu organizovale nikakvu formu anti-okupatorskoga i antirežimskog pokreta u Rumuniji. Vođe nacionalno-seljačke i nacionalno-liberalne partije Maniu i Bračanu nisu prihvatili apele KPR za »efektivne sabotaze« i zajedničku borbu protiv vlade Antoneskua i njene pronemačke orijentacije. Sa neuspešnim razvojem rata na Istočnom frontu sve je vidnija kriza fašističke vladavine u Rumuniji, a nezadovoljstvo ratom i zvaničnom politikom koje ispoljavaju građansko-liberalni krugovi, čak i deo generaliteta, smatra se i rezultatom delovanja KPR. Po običaju, procenjuje se i značaj dobrovoljačkih jedinica formiranih od rumunskih zarobljenika na Istočnom frontu.

Događaji vezani za 23. avgust 1944, kada dolazi do korenitog prevrata u Rumuniji, od naročitog su značaja za istoriju rumunskog naroda. I u ovom slučaju nije sagledan primarni faktor neposrednog prisustva Crvene armije. Moramo konstatovati da je nešto preuveličan opseg rumunskog pokreta otpora i uloga rumunskog naroda u svetskom ratu, pogotovu u njegovim poslednjim fazama (VIII 1944 — V 1945).

Karakteristično je za pokrete otpora u Evropi da su nastali delovanjem komunističkih partija. Pored toga, što se u knjizi konstatuje samo nedovoljno, u tim pokretima bilo je i drugih političkih nosilaca borbe, uglavnom građanski obojenih. Ipak možemo pre svega zaključiti da u Evropi nije bilo, pod uslovima okupacije, pokreta i borbe bez akcije komunističke partije. I u zemljama gde su građanske snage organizovale kakav-takav otpor fašizmu, komunisti su razvijali borbu koja je redovno bila u prvom planu. U nizu zemalja pokreti otpora kojima je rukovođila KP bili su isključivo borbeni pokreti. U izvesnom broju država razvijala su se naporedo dva pokreta, jedan kojim je rukovođila KP, drugi pod vodstvom izvesnih građanskih političkih snaga, često po direktivama emigrantskih vlada sa zapadne saveznike, pre svega na Veliku Britaniju.

Pada u oči da su građanski pokreti otpora bili pretežno formirani u periodu od početka drugoga svetskog rata do napada na SSSR. Od tada se snagom eksponiraju pokreti pod rukovodstvom komunista, dok građanski jenjavaju, a katkad evoluiraju, od antiokupatorskih postaju prookupatorski, hvatajući se ukoštac sa snagama oslobodilačkog pokreta. Takve pojave i procesi nisu analitički prezentirani u knjizi i zavređuju posebnu naučnu obradu.

Drugo široko područje delovanja pokreta otpora u drugom svetskom ratu čini čitava Jugoistočna Azija uz dobar deo Dalekog istoka. Težnje naroda tih regiona za nacionalnom emancipacijom i političkom samostalnošću, koje imaju svoju originalnu evoluciju, zaslužuju poseban osvrt.

Knjiga relativno dobro prezentira situaciju na prostoru od 8 miliona km² koji je obuhvatao Jugoistočnu Aziju, dobar deo Dalekog istoka i zapadnog Pacifika sa 450 miliona stanovnika. U toj privremenoj političkoj zajednici, u kojoj su Japanci bili ubedljiva manjina, zavodeći je — prema japanskoj tezi — nov poredak. Prva intencija njegovih tvoraca bila je, pored ekonomske eksploatacije, političko preustrojstvo okupiranih zemalja radi dokazivanja superiornosti tog poretka u odnosu na kompromitovanu dominaciju belih kolonijalista. Japanska propaganda prihvatila je i razvijala ideju o oslobođenju azijskih naroda od evropskog kolonijalizma, s tim što bi ti narodi stremili očuvanju sopstvene originalne kulture uz inspirisanje japanskim kulturnim vrednostima. Japan, kao razvijena država tog kontinenta, imao bi misiju vodeće sile na putu Azije ka progresu, odstranjujući dominaciju »belih«.

U potčinjenim zemljama, koje su dobile različit položaj shodno interesima japanskog carstva, umesto oslobođenja i privrednog prosperiteta japanska dominacija donela je ratne nevolje, političku stegu sa terorom i ekonomsko izrabljivanje. Antikolonijalni pokreti, nakon kraćeg perioda pasivnosti, nastavljaju da se brže razvijaju i orijentišu protiv novog, brutalnijeg ugnjetača. Otprilike od 1943. vidno jačaju oslobodilački pokreti, nekada potpomagani od Japanaca, a sada neposredno usmereni protiv japanskog imperijalizma.

Među tim pokretima svakako da naročito mesto zauzima onaj u Kini, u kojoj situaciju posebno kompleksnom čine odnosi između kuomintanških snaga, kvislinške garniture Van Cin Veja i oslobodilačkog pokreta pod vodstvom KP Kine. Na osnovu podataka prezentiranih u delu može se zaključiti da je kineski oslobodilački pokret, kao fenomen svoje vrste, jedan od malobrojnih pokreta otpora koji je vezivao znatne osovinke snage. Još pre nego što je Japan ušao u rat protiv antifašističke koalicije pa do njegovog sloma, taj pokret bio je među najtežim protivnicima japanskom imperijalizmu sa znatnim uticajem na razvoj oslobodilačkih pokreta u drugim azijskim zemljama.

Solidno je urađen pregled pokreta u nizu zemalja, npr. u Koreji, a posebno u Indokini, gde je vođena borba protiv dvostrukog kolonijalnog sistema (Japana i višijevske Francuske) iz koje je izrastao snažan pokret, zatim u Burmi, Filipinima, Maleziji, pa i Tajlandu.

Posebno je interesantan i za azijsko tle možda najkarakterističniji fenomen nacionalnog oslobođenja Indonezije. Igrajući ulogu oslobodioca, Japanci u julu 1942. oslobađaju iz holandskih zatvora prvake pokreta za oslobođenje (među njima i Ahmeta Sukarna). Namesto starih rasformiranih muslimanskih organizacija okupator je inicirao formiranje »Centra moćnog duha naroda«, no s vremenom se deo te organizacije nacionalnog preporoda (sa Sukarnom) postupno okreće protiv Japanaca u težnji za oslobođenjem zemlje od svih kolonijalista i agresora.

Pošto se nacionalni pokret Indonezije oslobodio japanskog tutorstva, delajući sada protiv okupatora, Japanci potkraj 1943. organizuju »Javu Hakokaj« da bi u martu 1944. rasformirali »Centar«. U »Java Hakokaj« zavodi se kult mikada, a formira se i muslimanska organizacija »Mašumi« koja agresiju Japana proglašava »svetim ratom« sa stanovišta islama.

U Indoneziji je, organizovan od KP Indonezije, delovao i ilegalni antiokupatorski pokret koji je mobilisao mase za sabotaže na plantažama Jave, Sumatre, Bornea. Organizacija toga pokreta u pogodnom se trenutku pridružuje građanskom nacionalnom pokretu na čijem je čelu Sukarno. Krajnji cilj bio je stvaranje buržoasko-demokratske republike na osnovu programa tog pokreta koji su prihvatili i komunisti.

Ta pojava da su mnogi nacionalni pokreti prvo kolaborirali sa okupatorom a sa razvojem rata okrenuli se protiv njega, te uspešno učestvovali u nacionalnom oslobađanju, često dajući značajan prilog i socijalnoj revoluciji zemlje, uočljiva je u mnogim okupiranim zemljama azijskog kontinenta. Mada se u knjizi govori o takvoj pojavi u nizu okupiranih zemalja, autori je uopšteno ne zapažaju kao karakterističnu za to područje. Ona se ne susreće u okupiranim evropskim zemljama gde su kvislinške snage imale drugačiji razvojni put. U Evropi je veoma česta evolucija buržoaskih snaga okupiranih zemalja na kvislinške pozicije, ali nije poznata pojava emancipacije, odnosno oslobađanja iz kvislinškog odnosa. Kvislinške organizacije i aparati u azijskim zemljama do kraja rata nisu sledili sudbinu svog protektora, što je u principu bilo sa takvim snagama u Evropi.

U velikom broju zemalja Azije i Evrope konstituisane su kvislinške države koje se kao takve ne tretiraju u ovom delu. Govori se samo o marionetskim vladama, fašističkim saveznicima, ali se ne daje nikakva obrada te pojave. Fenomen kvislinške države svakako zavređuje posebnu naučnu interpretaciju, tim pre što se sa današnje istorijske distance mogu izreći objektivniji, ispravniji sudovi o tim tvorevinama koje su, uprkos shvatanjima autora, pa i čitavoj današnjoj vladajućoj teoriji, posedovale delimična svojstva državnih organizama. One su, kao i sve kvislinške organizacije, predstavljale veliku smetnju razvoju antifašističkih pokreta otpora.

Pokreti otpora fašističkom okupatoru imali su redovno oslobodilački i antifašistički, a često manje-više i revolucionarni karakter. Pretežno su na čelu takvih pokreta bile komunističke partije, ali su katkad pokretima, više u Aziji manje u Evropi, rukovodile i građanske političke snage. Ipak, što se rat više bližio kraju sve je vidnije bilo polarisanje socijalno-političkih snaga u dva tabora — prvi progresivan odlučnog kursa sa KP kao rukovodećom silom i drugi, nazadan, sa buržoaskom orijentacijom do kompromisa sa fašističkim snagama.

U poglavljima koja se odnose na pokrete otpora ovo delo obiluje mnogim faktima, ono sadrži i dosta parcijalnih ocena koje donekle naučno objašnjavaju te pojave. Međutim, nedostaju sintetičnije, generalne ocene i karakteristike toga aktuelnog fenomena iz drugoga svetskog rata. Sa današnjeg gledišta mnoge postavke čine se stereotipne i jednostrane, a vidna je potreba studioznije i potpunije analize i sinteze čitave te materije. Ta je potreba primetna i kad je u pitanju celokupna do danas objavljena literatura o toj aktuelnoj komponenti drugoga svetskog rata. Uprkos mnoštvu publikovane literature u raznim delovima sveta, koja bar delimično obrađuje antifašističke pokrete otpora, oseća se potreba sinteze koja bi svestrano obuhvatila tu pojavu na čitavom zemljinom prostranstvu, uz adekvatne karakteristike i — koliko se to potkraj 20. veka može reći — definitivne ocene.

Dragoljub Petrović